

Георги Марков

Празното пространство

Беше стоял дълго на прозореца срещу двете тополи, тези млади гиганти, които стърчаха над цялата околност. Беше гледал игривото, ритмично люлеене на върховете, тромавото поклащане на ниските оголени клони, лъскавата нежна кора на стъблата, изприщена тук-там от малки рани, които показваха местата на неродените клони, трайни, разрастващи се спомени за умрели зародиши, застинали в безкрайното време на своето появяване.

Беше си представял движението на соковете (невидимите потоци), които отиваха нагоре като по булевард и почти не се вливаха в малките улички долу, както не бяха отделили нито капка на обречените зародиши, за да предопределят съществуването, полусъществуването и несъществуването. Едновременно си представяше буйния растеж на клетките по върха на стъблата, неударимото им размножаване и стремителна страст и малко под тях повяхването, тихото умиране, изсъхването. Беше си помислил, че всъщност това е някакъв закон на движението нагоре.

От силния напор на вятъра голямата топола се огъваше и засланияше по-малката топола. Те допираха клоните си леко, с непохватна нежност, учудени от неочакваната възможност да се приближат, да сплетат клоните си така, както биха сплели корените си.

Зад тях бавно течеше празното пространство на небето, беззникаво мъртво, което от време на време се разкъсваше от живачния блясък на плененото слънце.

Това усещане му беше познато. Той чувствуваше предопределената самота на тялото си, безумното усилие на гръбнака да поддържа безсмисленото състояние, отмереното биене на пулса и гниещата тишина, която изпълва слуха със спомените за разни звуци, като виковете, долетели от задгробния живот, и бавното вцепенение на мисълта, съзнала собствената си невъзможност в празното пространство...

До преди това беше треперал, внезапно разсъблечен, гол под студения вятър, с онази неудържимост на трескавия човек, който няма где да се подслони и завие. Беше се видял като озлочестен нещастник, обзет от сантиментално съзнание на своята безпомощност, умоляващо жалък с амбициите си и този болезнено съзнаван гърч на завистта, който крещеше:

– А аз!

Празното пространство насмешливо мълчеше, за да настъпи смирение и разкаяние. Но при амбициозния човек разкаянието се превръща в самообвинение, защото характерът непрестанно изнасилва истините.

„Ето – беше си казал той, – единственото, което ми остава, е да се дя

и да работя. И в този момент трябва да правя това, а не мога! Много искам, имам най-голямото желание, готов съм да умира, но да направя нещо, а не започвам, защото знам, че няма да мога! Не става въпрос за неувереност, та аз съм бил винаги уверен, повече, отколкото трябва, чувствувал съм се сигурен, но сега съзнавам, че желанието е едно, а възможностите са друго, но не искам да призная, защото ме боли...“

После небето беше потъмняло. Вятърът продължи да намира и двете тополи продължиха да се стремят една към друга. Чувахе се свистенето, познатият писък на клоните, ту усилващ, ту отслабващ.

До него жена му кротко спеше. Беше допряла глава на рамото му, той усещаше струята на дъха ѝ, бавното ритмично вливане на нейната топлина в него.

„Ние двамата! – мислеше си той. – Какво представляваме ние двамата? За какво сме се събрали под този юрган? Свързва ни само един навик и нищо друго! Ние и двамата го съзнаваме и затова така често се ненавиждаме, всеки смята, че е измамен от другия, че е проиграл живота си заради другия, че трябва да бъде обезщетен! Не се разбираме и не желаем да се разбираме! Навикът ни е лишил от всяка новост, от всяка свежест, ние не се виждаме, колкото и да се гледаме, съществуваме у дома като прастари портрети, с които всички са свикнали и от години никой не е погледнал. Ние сме двама стареещи скопци, принудени да живеят под един покрив, отвърнати един от друг заради взаимната си неспособност...“

Тя дишаше равномерно, дълбоко, в състояние на тежка непробудност и това го дразнеше. Той виждаше във всичко нейната себичност, даже в спането.

– Какво ти е? – беше го попитала вечерта, докато стоеше пред огледалото и масажираше лицето си.

– Работа – отвърна той, и продължи да прелистя книгата по бюрото си.

– Всеки работи – каза тя фразата, която бе казвала хиляди пъти.

Илиев беше замълчал. Жена му продължаваше да масажира лицето си пред огледалото. Друг път не можеше да понесе това безкрайно пляскане с пръсти по бузите, тази барабанена игра, осветена от равния блясък на очите, пропита от женски фанатизъм и глупост. Искаше да ѝ извика.

„И да се пляскаш, и да не се пляскаш, ти си на тридесет и пет години, бръчките под очите ти се виждат от един километър, кожата на ръцете ти лъщи и вените на краката ти вече синее!“

Тази вечер не я забелязваше.

– Можеше да излезем някъде – беше казала тя за милионен път. – Не ми се седи тука!

– Излез! – отвърна той, зарадван, че наистина ще се махне, няма да го угнетява с присъствието си, с движението си, дори със съществуването си.

През последните години на техния безкраен брак беше забелязал как все по-силен и неутолим става нейният стремеж да разнообрази живота си, да се случи нещо, да изживее нещо интересно, непременно приятно. Заплахата на старостта я тласкаше към безскрупулни надежди, но тя беше страхлива, твърде много я обременяваше положението, което не би желала да пожертвува. В края на краищата всичко си оставаше вечерно въздишане по пропуснатия ден. И баналната неудовлетвореност на всички жени.

„Бога ми – казваше той със злорадство, – те цял живот се стремят да получат това, което природата им е отнела и никога няма да им даде. Те не искат да се помирят, че не могат да бъдат мъже!“

Тя продължаваше да стои пред огледалото, а той напразно се опитваше да се съсредоточи. Никога до тази вечер не беше изпитвал такава необходимост да остане сам, да се отдели от всички моменти на всекидневието, да спре потоците на всички външни усещания, досадното жужене на дребни насекомни мисли и да реши. Той вярваше, че спокойствието ще му донесе разбирането, макар и да съзнаваше, че няма нищо за разбиране.

„Трябва да помисля и да реша!“ – беше си казал той с неясното намерение да действа, да извърши някакви промени в живота си, от които нататък всичко щеше да бъде ново.

– Бъди така добър да ме откараш! – каза тя, докато поставяше аркансил на миглите си. После идваше ред на туша, петнадесет минути полуидиотски физиономии, от които трябваше да остане възможно най-привлекателна.

– Добре – отвърна той. Да може да я откара някъде, откъдето няма да се върне.

После трябваше да гледа ужасния процес на обличането. Тя доста се колеба с кои обувки да излезе, смени чорапите, после отново обувките и отново чорапите, а той си мислеше, че тя нарочно го измъчва и се наслаждава на нервите му. Беше му отвратително да гледа закопчаването на жартиерите, непоносимата голота на познатото тяло и неспокойните изпитателни погледи, които проверяваха всичко в огледалото. Той

мълчаливо я ругаеше, наричаше я с най-обидни имена, радваше се, че въпреки фантастичните ѝ усилия тя не е това, което преди години представляваше, че инстинктите я правят смешна...

В колата мълчаха. Това беше обичайното им състояние, техните думи нямаха съдържание, дори информацията бяха вяли и опустошени, а интересът принудителен. Всички опити да говорят за нещо винаги отиваха в задънената улица на познатите, неизменните заключения. Те представляваха двама затворници, осъдени на доживотен затвор. Съвместност, която е равностепенна на смъртна присъда, тъй като бяха умрели всички взаимни движения на мисли и на чувства, както и на всички възможности да се родят помежду им нови интереси.

Пред хората възпитанието ги заставяше да симулират почтителна взаимност.

В колата той си мислеше:

„Дори не ме попита какво става с мене! (А тя вече го беше питала.) Все едно ѝ е, както и на мене ми е все едно къде отива, какво ще прави, кога ще се върне и не би могло да бъде другояче! Ние двамата един с друг, един до друг...“

Тя седеше до него като манекен, винаги заела някаква поза, която трябваше да предизвиква външното внимание. Илиев си мислеше, че жена му непрестанно съзерцава позата си и се самонаслаждава. На кръстовките и пред светофарите, където колата спираше и където уличните лампи осветяваха лицето ѝ, тя сякаш се превръщаше в истински паметник на женско достолепие и снизходителна важност. Той улавяше погледите на младите момичета по тротоарите, които се взираха в нея, ония характерни женски погледи, пълни с любопитство и върл антагонизъм.

„Какво правя? Къде отивам? Защо отивам? Какво търси тя до мене?“ – отведнъж се беше попитал той, много засрамен, че дори в тази решителна и съдбоносна вечер трябваше да играе ролята на шофьор, който развежда скупаещата си жена.

Беше я оставил пред входа на някаква приятелка и веднага подкара колата към дома. Караше с голяма скорост, което го приближаваше към познатото ново състояние, изпълнено с възбуда и раздразнение. Илиев продължаваше да си вярва, че може би наистина нещо ще се промени, без да подозира, че се отнася към тази промяна като към тайнство, което трябваше да се осъществява от някакви външни сили. Сляпа вяра или романтично увлечение, което го превзе със своята свежест. И той бързаше.

Живееха в крайградска къща, на горния етаж, точно срещу двете

тополи. Долният етаж принадлежеше на цирков артист и жена му. Той беше пенсионер, бивш клоун, когото децата преди петдесет години си спомняха. Жена му, много по-млада, бе приела това съжителство с определена цел. Трябваше да се грижи за стареца до смъртта му, след което наследяваше апартамента, място в Бояна и имуществото му. Сделка, обвързана със сигурността на брака.

Илиев мина покрай светналите прозорци. Бившият клоун, както обикновено, седеше в кухнята и пишеше тото-фишове или стихове. Това бяха увлечения, на които се отдаваше страстно, въпреки че нито печелеше на тотото, нито печатаха стиховете му, въпреки че в разкапаното му от някаква болест тяло почти нямаше сили. Жена му очевидно отсъствуваше. Тя излизаше всяка вечер с любовника си, за когото смяташе да се омъжи след смъртта на стареца. Отначало беше спазвала приличие, но животът на стария клоун прекали със своята продължителност. Той ревнуваше, плачеше пред Илиев с хълцане и ридание и тогава лицето му много напомняше на гримирания някога клоун, смешна идея, обяна с много сълзи.

Илиев изкачваше стълбите и си мислеше:

„В къщата сме само той и аз, само аз и той!“

Тази еднаквост му се стори предизвикателно символична, предопределен и многозначителен момент от неговия живот.

„И аз съм клоун, но за съжаление не толкова стар!“ – би извикал той, ако не се страхуваше от подобна откровеност.

Влезе тихо, съблече се и превъртя ключа.

Светлината струеше от ъглите на стените, измъчена, насила доведе на светлина, която нямаше нищо общо с крещящото сияние на онази, другата лампа, която той виждаше в паметта си като привързано с жица слънце... над главата на детето. То препускаше из единствената стая, залиташе и като че ли всеки момент щеше да падне. Много беше жизнено, смело дете, което се катереше навсякъде, събаряше всичко и не се боеше от чуждите погледи.

– Хей! – извика то и се покатери върху колената на Илиев.

Като усещаше пъргавината и силата на малките мускули, той го повдигна, обзет от непознатата нежност, че държи в ръцете си дете. То го загледа подозрително, подразни се от ласките му и отведнъж се изплезе. Илиев се засмя и го целуна.

– Хей! – извика то, засегнато от своеволието на възрастния. – Пусни ме! – И размърда енергично рамената си. Приличаше на пърхачо животинче, което знае силата си и слабостта на възрастните към него.

После пак запрепуска из стаята, спря се пред вратата, опита се да достигне дръжката, но не успя, подскочи и пак не успя. Обърна се и загледа госта. Гледаше го втренчено, сякаш искаше да му внуши сериозността на цялото положение.

Илиев също го наблюдаваше. Тези подвижни тъмни очи, които отразяваха светлината на всяко намерение, бликнало с лекота, самородно, с безусилното спокойствие на устните, които можеха да оформят всякакви звуци, с подкупващите трапчинки на бузите, винаги приготвени за смях, и разширените ноздри с тяхното тежко, осезаемо дишане, цялата сумтяща сила на младия организъм, която го превръща в непрестайно движение и шум, всичко това напомняше познатото лице на бащата.

Тази прилика на два спомена отново го върна към вчерашното особено чувство, неопределено и всеобхватно. То идеше с отваляващия страх на онзи тъй символичен сън, който Илиев още не можеше да проумее. Някой кръвожаден и жесток го гонеше по билото на планината, а той не смееше да се обърне. Нищо не виждаше, светът нямаше нито цвят, нито обем, но той знаеше, че някъде отзад се приближават страшни очи, устремени в него, очи, които искаха да го погълнат. Той бягаше с всички сили, но страхът подкосяваше краката му, очите го застигаха. Те бяха съвсем наблизко, много наблизко, може би ще го докоснат по врата, точно по врата, не можеше да издържи повече и отведнъж се намери върху ръба на гигантска скала. Очите бяха отзад, те се приближаваха с движението на пиявици и той чувствуваше онзи хлад преди докосването, не издържа и започна да пада в пропастта на безкрайното празно пространство...

А може би не беше сън, а тайнствена, огромна мисъл, неразчетено съдържание, която обхващаше цялото му същество, държеше го в плен на своята загадъчност.

Беше се уплашил, цял ден потръпваше и си мислеше какво ли може да се случи.

„Днес сигурно ще катастрофирам!“ – казваше си той, обзет от несигурност и фатализъм.

И същата вечер, като видя приликата на детето с бащата, след всичко, което се беше случило, отдаде голямо значение на своя сън, смяташе, че той просто е предусещал бъдещето, както кучетата надувшат опасността. Това беше върхът на всичките му преживявания, действителни и измислени. Венецът върху главата на този Сомов.

Бяха в залата. Илиев седеше на своето традиционно място, председател на комисията. Признание, което вече десет години шестуваше из

института, за да поддържа несъмнеността на неговия авторитет.

Бяха запалили лампите. Той нареждаше на такива заседания да се запалят всички лампи, макар и сред бял ден. Винаги беше намирал, че отсъствието на традиция и възпитание лишава подобни моменти от необходимата тържественост, онова подчертаване на особеността, на отговорността и още, както той се изразяваше, на „неповторимостта“.

– Знаете ли, че това действа на настроението! – беше казал един от членовете на комисията, забележителен професор. – Аз се радвам на светлината на прожекторите и като ги угасят, ми е тъжно!

– Вие умеете, вие всичко умеете, драги Илиев! – казваше другият от членовете на комисията, доктор на техническите науки.

Беше твърде приятен състав от специалисти, които гледаха на предстоящата работа като на интересно удоволствие. Той чувствуваше тяхното разположение, слушаше духовитостите, които си подхвърляха един на друг, остроумните коментари по разни проекти и се радваше, че стои начело на такъв технически елит.

Професора се смееше язвително.

– Не могат да ме изненадат, не могат да ме изненадат! – казваше той за проектите, които трябваше да разгледат. – Знаете ли каква е трагедията на нашите хора? Тръгнат добре и в оня миг, когато узнаят това, край, спират, възхищават се на себе си и цял живот тъпчат на едно място!

– А аз мисля, че това е просто липса на талант! – отвърна докторът на техническите науки. – Какво мислите, Илиев?

– Мисля, че такъв е резултатът, когато се работи за пари! – отвърна той.

А професорът отново захвана:

– Погледнете, елементарно мислене! Никакъв риск, никаква авантюра, права пътека по асфалта, как не ги е срам! Боже мой, с машинни инженери ли работим, или с тенекеджии!

Тия вътрешни конкурси бяха измислени от Илиев и се обявяваха периодически за определени теми.

Върху голямата маса шумеше паусовата хартия, покрита със сплетени тушови линии, които блестяха съзерцателно очакващи, тържествени. Илиев обичаше да казва:

– Това е боята на моята професия!

Той само се навеждаше и с полулюбопитство, полуразсеяност диреше върху проекта онова, което му трябваше. Стигаше му един поглед върху изчисленията или върху чертежа, И картинката беше ясна. Той се

любуваше на тази яснота, радваше ѝ се като на доказателство за безспорното му превъзходство.

– Каква досада! – викаше професорът. – Тия работи ги правят студентите в кръжоците! Може ли такова нещо! То на машина ли е? Струг? Че в техникумите по-добре ще ви го начертаят!

Илиев се смущаваше от тази категоричност на професора, той винаги щадеше самолюбието на проектантите, смяташе грешките за случайни недоразумения, или пък подсказваше, че има и по-сполучливо разрешение. И всичко това отново и още по-силно го изпълваше с достолепие и себеувенение.

Най-напред разгледаха специалния кран на една млада инженерка. Момичето беше сбъркало в натоварванията, но докторът на техническите науки се зае съвсем галантно да обясни в какво се състои работата. Професорът сумтеше и отведнъж изтърси:

– Слушайте, Илиев, защо не изисквате повече от тях! Не можете ли? Искайте, и те ще дадат!

По-късно, спомнил си тия думи, Илиев щеше да се разтрепере.

„Не можете ли?“

Защото очевидно този професор можеше да си позволи такъв тон. Илиев знаеше, че той е чудесен теоретик, завиждаше му за знанията и някак неволно му подражаваше.

Имаше у него такава особена способност да подражава на всичко, което види ярко и силно съвсем несъзнателно, неусетно. Ако разговаряше с интересен и силен събеседник, след време той отведнъж открива, че се е опитал вече да разговаря като „оня“, че си служи със същите наблюдения, със същите форми и дори жестовете му са някак подобни. Ако прекарваше продължително време с интересно лице, после се улавяше, че някак имитира, поел е върху себе си изразите на това лице. Всичко това му причиняваше неприятното усещане, че е слабохарактерен, неустойчив човек, който се влияе от било и не било.

Беше уверен, че и когато не се самонаблюдава, пак подражава, и се питаше дали другите забелязват неговата подражателска способност.

Това му беше във висша степен неприятно. Затова и се стараше да не гледа събеседниците и съвсем умишлено се опитваше да противопостави различен, свой тон. Но какъв беше ужасът му, когато след време пак неусетно този свой тон се загубваше и той чувствуваше върху лицето си, в звученето на гласа си, в пъргавината на движенията си своето тъй противно превъплъщение.

След инженерката минаха още два проекта, съвместно изработени,

но пак с оценката на професора:

– Банално! Това може да се препише от всеки справочник!

Тогава някак незабелязано дойде ред и на този Сомов. После, обзет от фатализъм и фантазьорско произволничене, Илиев щеше да каже, че най-тежките събития в живота му са се появявали винаги незабелязано.

Той наблюдаваше късите си месести пръсти, които разгръщаха шумящата хартия, ноктите, изцапани от туш и мастило, и чакаше да види какво ще излезе. Професорът дъвчеше парче вестник, а докторът по техническите науки си поставяше ново камъче в запалката, като небрежно чакаше. Бяха се поуморили вече.

Пред тях се откри доста груб чертеж на сложна металообработваща машина с програмно устройство.

– Кибернетичен струг! – извика професорът с всичката ирония, която лицето на Илиев трябваше да поеме.

– Интересно! – каза докторът на техническите науки и заряза запалката.

Това беше новост, но не кой знае каква новост, а по-скоро мода. Илиев помнеше, че веднага забеляза странността на принципа в работата на машината, наведе се напред, струваше му се, че тук има голяма бъркотия, зае се с изчисленията и веднага се удиви на особеното съчетание на няколко фактора. Погледна предпазливо към останалите в комисията. Пръстите на професора се плъзгаха внимателно по линиите на чертежа, докторът на техническите науки чукаше с показалец върху решението за превод на програмата.

– Видели ли сте го някъде това? – попита той.

– Не – каза Сомов. – Мисля, че не е трудно да се сети чонек.

Илиев се съсредоточи. Явно, ставаше въпрос за съвсем нов принцип на действие, очевидно много силен и органичен принцип, чужд на познатите кибернетични имитации.

Те поеха интригата на проекта, върнаха се назад и се зачетоха с не-обикновен интерес. Професорът престана да дъвче вестник и само пухтеше, докторът на техническите науки взе молив и хартия и започна да пресмята някакъв фактор, никога не беше правил това.

Илиев не ги гледаше, но усещаше редуването на реакциите у тях. И целия процес на съмнения и надежди. Тогава професорът изгърси поредна фраза, която Илиев запомни:

– Някои цял живот блъскат и нищо не могат, а друг така, хоп, наведнъж!

Безспорно на масата стоеше оригинално и талантливо изобретение,

чиито дребни недъзи се обезличаваха от ръста и изпълненото на основната идея. Беше наистина удивително в такава позната област на машиностроенето да се появи постижение колкото очевидно, толкова и достоверно.

Те бяха истински машинни инженери и не можеха да останат равнодушни пред явление, което се отнасяше до най-съществената част от живота им. Раздвижиха се като студенти, дъжд от въпроси, на които този Сомов отговаряше бавно и спокойно. Илиев се удиви на неговото спокойствие и отново усети несъзнателното си желание да изрази същото спокойствие. Професорът питаше невъздържано, малко грубо, прекъсваше, очевидно много развълнуван, а другият говореше по-кратко и с подчертано уважение. Изглежда, че най-небрежен към собствената си работа беше този Сомов. Той не скри някои собствени съмнения, което още повече засили убеждението в блестящите му способности.

В тези първи минути Илиев беше възхитен. Неподправено, чисто-сърдечно прехласване, детски възторг, избягал от сенките на всякакви съображения, и онази действителна наслада от съвършенството на бъдещата машина.

„Чудесно! Чудесно!“ – искаше да каже той, но само се усмихваше и в качеството си на председател чакаше другите първи да заговорят. Той се радваше на този Сомов, в това нямаше никакво съмнение, дори си мислеше, че трябва да му се даде простор...

Може би първото раздражение дойде от единодушието, с което двамата заговориха за качествата на проекта. Тия хора никога не бяха се раздвижвали така, те забравиха, че има и други проекти, и поведоха шумен разговор, състезаваха се да хвалят.

– Браво, Сомов! – викаше професорът. – Вие сте наистина голям сом! – И той го покани да отиде в кабинета му, за да си поговорят. А този професор не обичаше да кани никого.

– Знаете ли какво е това! – говореше докторът на техническите науки. – Вие дори не знаете каква цена има! На колко години сте? Тридесет и две! Човек може само да ви завижда!

Точно тук Илиев почувствува желание да се съпротиви на собственото си и на общото възхищение, да внесе друг тон в разговора. Как и защо се яви това желание у него, щеше да си остане загадка. Просто го подразни, че без да го питат, засипваха проекта с похвали. Опита светкавично да се залови за някаква неточност, за нещо съмнително, но в следния миг се уплаши, тук бяха такива светила на техниката, че можеше да стане смешен, пък и за какво ли би могъл да се залови. И той се

чу да казва с чуждия възторг:

– Браво, Сомов! Отлична работа!

По-късно щеше да се гордее, че в този момент е бил толкова почтен и честен, без да си спомня, че това е било принудителна честност.

След заседанието той щеше да остане сам в залата със запалените лампи, щеше отново да разгърне проекта на Сомов с определено критично намерение. Този път трябваше да се противопоставя само на себе си, на собственото си възхищение и признание, да отхвърли далечната надежда, че може би зад привидното съвършенство на машината стои решителна грешка. Много искаше да има такава грешка, да има сбъркани неща и тогава удоволствието, че ги е открил, щеше да бъде много по-голямо.

А може би всичко това не беше съзнателно противодействие, а инстинктивно противопоставяне на едно чувство на друго чувство. Защото и по-късно, когато съзнанието щеше да приеме безспорно и категорично високата оценка на проекта, и тогава чувствата щяха да останат раздвоени. Този проект му беше отнел толкова приятното усещане за превъзходство на възможностите, беше установил над него предизвикателната заплаха. Но най-важното, останал сам и още веднъж удивен от идеята и изпълнението, за първи път от двадесет години насам той щеше да извика глупаво и нелепо:

– А аз!

Това беше пронизителен вик, излял от недрата на душата му, неподправен, неприглушен, с вкус на жива кръв, за да настъпи отведнъж най-тягостното и като че неразбираемо състояние на духа, силно засегнат от безобидното тържество на чуждия ум...

„Някои цял живот блъскат и нищо не могат, а други така, хоп, наведнъж!“ – тъй беше казал този професор.

Ужасно е да имаш амбиции и да се убеждаваш в тяхната непостижимост. От това амбициите стават по-остри, инстинктивният порив по-неудържим... и резултатите толкова убийствено отчайващи.

Остави колата в непозната улица и с облекчение затвори вратата след себе си. Черният блясък на ламарината беше още едно предизвикателство, което днес не можеше да понася. Шофирането, тази елегантна и толкова вкусна самота, която винаги го изпълваше с усещане на собствената значимост и приятно съзерцание на чуждия живот, сега, в този ранен следобед, се превърна в мъчително съзнаване на евтина, банална игра, която един човек играеше пред себе си вече двадесет години.

„Докато аз си прекарвам времето в колата, докато съм бил в колата,

той е работил, сигурно и сега си седи у дома и работи...“ В този миг той си вярваше, че ако беше седял у дома и работеше, всичко щеше да бъде наред. Отдалеч бюрото и чертожната маса у дома му го привличаха, изглеждаха напълно обнадеждаващи.

„Докато аз съм си губил времето, той просто е седял и е работил! Но виновен съм си аз, защото съм безволев и накъдето му духне вятърът, натам вървя. Сега, ако моите приятели направят каре и ме повикат, ще отида, дори в този момент ще отида... Не, няма да отида!“

Искаше да се разходи малко, да помисли, затова и заряза колата. Това беше особено намерение, при което той се виждаше едновременно като минавач и като наблюдател на този минавач. Първата представа гласеше: Ето, аз вървя и много сериозно размишлявам върху себе си, и разбирам, че трябва да променя моя живот, защото искам да направя нещо, искам да създавам! А втората представа беше: Колко хубаво е, че този инженер Илиев върви усамотен, отвърнал се от обществото си, затворен в мислите си, безспорно оттук ще излезе нещо!

След равния шум на мотора паважът го посрещна с насмешливо мълчание, както времето наблюдава човешките зрелища. Тази вездесъща усмивка на времето, която Илиев си беше представял при различни случаи, при погребение или при раждане, винаги успокоителна, покоряваща...

Мръсносивият цвят на улицата с жалките окастрени дървета, с отвратителния шпалир на безумно струпаните сгради с обезобразени, тъмноцветни лица, със зиналите полуизкъртени врати, с тебеширените драсканици върху цоклите и скритата смрад на боклукчийските кофи, които побеснелите котки прескачаха... всичко го успокояваше по онзи, странния начин. Той познаваше добре великото спасително чувство, когато, за да избяга от душния хаос на собствената си безсмисленост, отведнъж откриваше с облекчение и радост безсмислеността на всичко. Това беше единственият и най-сигурен отговор на мъчителните въпроси. После можеше да се качи на колата, успокоен и пречистен.

Но днес иронията си играеше с неговите стремежи. През цялото време съзнанието казваше, че всичко има своето място и своя смисъл, че самият той знае много добре какво е неговото собствено място, но от глупост се противи и не го признава. Съзнанието казваше още, че колкото и да се влачи по улиците, колкото и да се опива от искреността си, всичко това ще си остане игра, болезнено-приятен душевен масаж и каквото и решение да вземе, то ще си остане само сантиментално пожелание на честолюбец...

„Не! – казваше си той, като виждаше отново пръстите на Сомов. – От утре ще започна така, както никога досега. Ще се затворя у дома, отпуска ще си взема и няма да мръдна, докато...“

Този непознат квартал с мръсносиво и черно, уродлив плод на обlačното небе и влажната земя, трябваше да му донесе успокоението, онова избистряне, след което щеше да отпаднат всички съмнения и неприятни намеци. Той премина улицата, попадна между релсите на железопътна линия, неочаквано се озова край запуснат въглищен склад. Под дългите паянтови навеси се разстилаха купища ситни, тинести въглища, каменна плака, негодна да роди огън, да даде пламък. Илиев мина край тях и си помисли, че тия „ялови“ въглища могат да се употребят само в определен процент смес с другите, истинските, като при това ще намалят техните качества... и се усмихна. Съждението не беше негово, а на инерцията на принципите, които мъкнеше след себе си.

„Най-справедливо е – каза тогава – да стана пазач на този склад от негодни въглища, които никой никога няма да открадне. Може би това е моето място!“

„Какво съзнание, каква покъртителна честност!“ – би извикал наблюдателят на този минувач.

Върна се бавно назад, чак до другия край, загледан в мъртвата чернота на бучките, във влажния мухъл на гредите и мушамата на покрива. Това вглеждане с пълната бистрота на погледа, който поемаше релефността на всеки предмет, това вглеждане, в което всички представи бяха точни, това вглеждане на прогледнал слепец, който възприема с удивление и страх яснотата на картината!

Там, където навесите свършиха, Илиев тръгна по черна пътека, за да се озове сред коритото на реката. Дългото изкуствено корито с брегове, облицовани от церовски плочи, с почернелите стъбла на храстите, готови за зимата, с пустите тротоари от двете страни на водата.

Той се смути от дължината и странната пустота на този огромен улей, помисли си дали да се върне, но реши, че точно сега му беше невъзможно нито да седне в колата, нито да си иде у дома.

„Може би най-правилното е сега да легна да се наспя! – каза си той. – О, съвсем съм объркан! Такова силно впечатление, това не е редно, не е естествено! В края на краищата кой колкото може! Един може повече, друг може по-малко, трябва ли да искам да се меря с всекиго, но това даже е смешно...“

Неусетно беше тръгнал по плочките успоредно на мръсната струя на реката, край отворените ноздри на каналите, които издишваха смрад.

В един миг му се видя удивително, че в сърцето на града съществува празно пространство. И му хареса, че той единствен се намира тук, необезпокояван от никого. В друг случай би намерил своето пътешествие за нелепо, сантиментално увлечение напосредствен дух, гимназист, който се удовлетворява от мнимо страдание, когато всъщност няма никакво страдание. В друг случай щеше да забележи, че хлапетата от мостовете се смеят и подвикват на елегантния гражданин, който показва екстравагантност в коритото на мръсната река, щеше да забележи, че се озъртат, за да разберат към кого е отправено това представление.

Продължаваше да върви, да се отдалечава от възлищния склад, задминаван от кирливите мехури на бързоструйната вода, вървеше като животинка, което пълзи из гигантското черво на градския организъм и не помисля, и никога не ще помисли, че е погълната. Под мостовете над главата му гърмяха трамваи, ехтеше човешка глъч, родилен шум, от който изтичаше мръсната плазма на реката.

Одевешната идея да намери успокоение и разбиране чрез доказване на общата безсмислица сама изчезна в призрачната атмосфера на канала. Богатите възможности за спасителни символи (водата върви – аз вървя, водата е мръсна – светът е мръсен – аз съм мръсен, всички течем по канали...), които околната картина му беше предложила, с което може би му беше харесала, постепенно изчезнаха нелепи, празни. Очите му застлаха коритото с бялата паусова хартия, както беше застлана заседателната маса, и върху нея тръгваха на дълъг път безкрайните тушови линии, живи релси, по които гладко и възторжено се плъзгаше мисълта.

„Аз му се възхитих! – казваше си той. – Съвсем чистосърдечно! И другите му се възхитиха. И така трябваше, защото всичко това толкова ме засегна, защото ме разстрои! Дали наистина ме разстрои съвършенството на този програмиран струг, или оценката, която му дадохме? Защото в същия миг аз вече помнех, че мене никога не са ме хвалили така, в същия миг аз вече исках и мене да ме хвалят така или, още по-добре, в същия миг аз просто исках да бъда Сомов, а знаех, че не съм, и може би предчувствах, че не мога да бъда! Защото, ако бях сигурен, че един ден ще бъда, тогава не би ме заболяло толкова, способният е винаги уверен!“

Всичко това беше колкото жестоко, толкова и вярно предчувствие. Идваше онзи миг, когато мъгливото петно на самоизмамата щеше да бъде осветено от безпощадна светлина, за да се види, че няма загадка, че няма нищо. Идваше онзи миг, от който нататък дългогодишната игра на отлагани възможности трябваше да свърши, за да се разбере, че в

действителност никога не е имало възможности, и което е още по-ужасно, че никога няма и да ги има. Сомовските възможности!

В досегашния кръг на общата посредственост сравнението беше винаги в негова полза, нивото на сравнимото си оставаше ниско, той можеше да трупа всякакви амбиции и да не ги постига, можеше да храни всякакви претенции за превъзходство и неизчерпаеми възможности. Проектът на Сомов отведнъж вдигна много високо ръста на сравнимото.

Тия дълги години на призови длъжности, на всеобщо внимание и почитане на неговата личност го бяха научили да придава значение на всичко, което се отнасяше до него. Той беше суетен и знаеше, че е суетен. Това сладко чувство на внимание и признание, тази тъй наркотична упойка, в която инстинктите носят тръпките на някакъв свой живот, вътрешен, неизвестен, който съобщава на душата само резултатите – радостни или тъжни. Този толкова поривист, неудържим нагон към себеизтъкване и себеусещане, когато едно същество се отделя от три милиарда същества и се само съзерцава, за да се радва на своята особеност, или както Илиев я наричаше – на свята неповторимост. И съдът на разума, безсилен да възпре дивата власт на тези сили, като че те бяха в плътта на самия живот, в топлата кръв, неотделими.

„Представям си как от утре ще говорят! «Сомов! Само Сомов!» Чувам гласовете им, чувам онези, които веднага ще го признаят, защото той е толкова безспорен, чувам и другите, които ще отвърнат с гримаси и ще се опитат да омаловажат способностите му, но така или иначе ще говорят за него, той ще бъде познато име и всичко, което по-нататък ще направи, ще се посреща с интерес! И вече всичко ще сравняват с него, от някакъв си старши проектант той ще се превърне на важна личност с блестящ дебют и за него няма да бъдат потребни ходатайства, телефони, цялата унизителна практика на нашата йерархия, защото този човек е необходим. Ще стигне дотам, че един ден ще кажат: «Сомов е необходим, а вие можете да си вървите или ето ви там някакви административни служби, съществувайте!» Точно така ще кажат: «Съществувайте!»“

„Всичко това са глупости! – каза си Илиев. – Аз просто се побърквам! Много хубаво е, че се явява такъв талантлив човек, и единственият честен (аз съм съвсем искрен!) отговор е да седна сериозно да работя! Било каквото било, трябва най-последно да направя нещо значително!“

Той отведнъж си представи какво би било, ако утре или в друг ден докладваше за някаква нова, великолепа машина (каква??), измислена от самия него. Видя раздвижването на лицата, учудването, интереса, възхищението...

И забърза да се върне назад, обзет от решителност и сила, което идеше, изпълнена с далечни надежди.

Беше се появил новият момент, да се бори, разбира се, с достойнство. Много държеше на достойнството, за да каже някога, че след всичко поне му е останала честта.

Сега той вярваше, че е необходимо само да седне зад бюрото си, да се напрегне, да изостави малко разпуснатия начин на живот, да спести време, и мислено изработваше своята програма, строга по редица „от-до“. Познатото тържествено чувство на мобилизация ускори крачките му, все по-бодри и устремени...

Градът пърхаше в обятията на вечерта, глезеше се размякнат, полу-разсъблечен за сън.

През отворения прозорец се чуваше басовият глас на стария клоун, което рецитираше просълзен от собствени си стихове. Любовно-сатирични стихове, посветени на коварството на жената, на измамната хубост на тялото и на фалша на любовта. Бяха написани в стила на циркаджийското куплетаджийство от тридесетте години, когато старият смяташе, че е имал световната слава.

Илиев затваряше прозореца, обличаше своя плътен халат и поставяше възглавница на стола си. Намерението трябваше да роди навика, както храната предизвиква рефлексите у животните. Но той не знаеше какво му предстои, никога не беше знаел. Намерението си оставаше само идея за работа, тласкана от амбицията и стигнала до прага на ума. Посетител, който можеше и да не позвъни.

Той дълго се разхождаше пред своето бюро, огромното бюро от славонски дъб с черна политура, край чертожната маса с апарата, в меката килимена тишина и уютност. Трябваше да работи. Това беше някакъв опит за ред в живота му. По-късно той щеше да каже, че ако в часовете от шест до девет всеки вторник и петък не е създал нищо значително, то поне тия три часа се е стараел в такава степен, че на другия ден се е уважавал.

Жена му също уважаваше тия часове. Те съответстваха на нейното желание да вижда понякога нещо изключително в своя съпруг, в тази толкова специфична и тайнствена професия на конструктор, създател на недостъпни за обикновения човешки ум машини.

– Ще работиш ли? – питаше тя, готова да се пожертвува и да излезе. Нейният поглед беше отпратен винаги навън. Струваше му се, че единствената неоспорима тенденция в живота ѝ беше да се движи по посока отвътре навън.

В шест часа, докато радиото сверяваше часовниците с астрономическото време, той пиеше кафе и си казваше: „И днешният ден си отиде!“ Една изравнена лъжичка кафе, за да не поврежда сърцето, както твърдеше тя, истински указания за всевъзможни здравни правила, рецепти, препоръки, които трябваше да я поддържат винаги млада и хубава. Междувременно Илиев прелистияше последните списания. Получаваха почти всички по-интересни машиностроителни списания в света, беше си издействувал такава привилегия, но не ги четеше, само ги разглеждаше. Доставяше му удоволствие да ги има в библиотеката си, да ги прелистия и най-вече да ги показва. Понякога след чертежите, снимките и данните на чудновати нови машини той пламваше от нова, още по-силна амбиция, заразяваше се от истински ентузиазъм да работи със замах, със стоицизъм, но да създаде нещо подобно, което да изуми съвременниците и да му донесе слава.

През тези първи минути в началото на работата струваше му се, че е алпинист, комуто предстои изкачване на отвесна стена, без никаква възможност да се забие клин. Той се въртеше, гледаше нагоре и все отлагаше изкачването, както се отлага признаването на всеки неприятен факт. Ако преодолееше и този критичен период, тогава пристъпяше към работата с повишено самочувствие, обзет от достолепието на тържественото начало, силен с това, че е надвил себе си и е тръгнал по желанието път. В преживяването на познатите мигове той намираще подкрепа, получаваше онази допълнителна инжекция от амбиция и вдъхновение, с които трябваше да преодолява дълбоко съществуващото, неизменно-то.....на истинското му отвращение от работата, незаглушилия зов на тялото към спокойно бездействие, инертността на ума.

Може би тъкмо затова обичаше, както работи, да спре за миг със сметачната линейка в ръцете, мислено да се отдели от себе си, да застане встрани и да се види. Знаеше, че нарочно не спуща завесите и всеки съсед можеше да зърне този съсредоточен инженер, който изчислява своите тайнствени машини. Понякога осъзнаваше, че това е поза, и страдеше, тъй много му се искаше да бъде истината за живота на един творец, излизаше, че е разнообразявал уличната картина.

Работеше по малко странен начин. Не му беше възможно да обхване отведнъж цялостния процес на машината, да облече в конструктивно единство идеята си, така както посредством шахматист не може да анализира една по-сложна партия шах. Затова той вървеше по удобния път на детайлите. Неговата машина в най-добрия случай представляваше съвсем позната схема, в която беше изменен някакъв детайл. Той

винаги разработваше просто устроени, познати конструкции, като внасяше несъществени изменения. Непознатото го привличаше, но и плашеше. На няколко пъти се опита да революционизира своята работа, като създаде по-сериозни изменения в конструкциите, но скоро се залута в такъв сложен лабиринт от непознати пътища, че загуби идеята си, уплаши се и после съжаляваше за пропиляното време.

Но имаше немалко и такива моменти, внезапни вакууми на творческото му състояние, когато всички намерения се разбиваха във високата алпийска стена и той никак не знаеше какво и как да започне. Тогава, потиснат, дълго се разхождаше в стаята, очите му се вторачваха в един или друг предмет, като че оттам някъде щеше да се покаже спасителното лице на идеята. Единствената му утеха беше, че може би тъкмо това е „творческо състояние“ и че се измъчва само защото иска да направи нещо сериозно.

„Аз търся!“ – казваше си той и вярваше, че наистина търси.

Друг път изоставяше работата, обличаше се и излизаше.

„Днес повече не може! Трябва да се разсея малко!“ – оправдаваше се Илиев и възлагаше всички надежди на утрешния ден.

Този „утрешен ден“ беше любимото гнездо на неговата фантазия. Той много често си го представяше, винаги по един и същ начин, и съумяваше да предизвика едно и също свое чувство. Преди всичко си представяше мека утринна светлина, внезапен прилив на пролетни сили, които го изправят невероятно бодър, с щастливи предчувствия, раздвижен от свежестта на въздуха, с юношеско усещане на мускулните тръпки, с чудесната лекота на подмладеното тяло. И възбуждащата бистрота на ума, един много силен млад борец, който протяга яките си ръце със самоуверена усмивка, съобразителен и безпогрешен. И поредица от безусилни радостни открития, просто така, на шега, без човек да се е напругал, без никаква мъка...

Под ярката светлина на онази лампа, на привързаното с жица слънце, учудено го гледаше Сомов, разсъблечен, със съдран анцуг, надвесен над кухненската маса.

Най-малкият се катереше по колената му и упорито протягаше ръце към молива. Сомов машинално се извърна и плесна детето по бузата. Беше доста здрава плесница, малкият отскочи настрана, но само сбра вежди и тръгна намръщен из стаята.

Сомов не беше бръснат, брадата още по-силно подчертаваше първичните черти на лицето му, затворническа или каторжна достоверност,

която насища въздуха с осезаема сила, поражда заплахата. Илиев разглеждаше масивната му челюст, изпъкналия овал на ябълките, подчертани от същите трапчинки, които имаше у детето, и присвитите източни очи, които спокойно отразяваха вниманието му, блясваха и потъмняваха с озадачаваща тайнственост, като че наблюдаваха друг свят с друго време, а онова, което ставаше пред тях, нямаше значение. На Илиев се струваше, че той притежава някаква неодошувена стабилност, истински кол, предизвикателно забит сред разлюляна от вятъра природа.

Помисли си, че точно това е естественото лице на мъжа, главатаря на семейството, властния дивак с вълча сила, който съществува като най-съвършена и най-установена форма на битието. С якия къс врат, с тия железни ръце, с осезаемата тежест на тялото си – не беше ли това същество по-близо до корените на човека, закърмено с истинското човешко мляко, получило релефен мъжки образ, жив оригинал сред инфантилната мъжественост на множество физиономии! Илиев си помисли, че ако можеше да се роди пак, би желал да дойде на света в този ясен и неоспорим вид.

Той пак гледаше пръстите си, къси, месести, но толкова по-спокойни, недосягаемо сигурни, гледаше как под тях върху хартията тичаха потоци от формули, раждани без никакво усилие, небрежно стилизирани, тези разкрячени квадратни корени, тези интегрални с откъснати главички, всичко изчистено от неговото излишество, за да се създаде единен математически почерк, какъвто друг не би могъл да има.

И си казваше, че Сомов е петнадесет години по-млад от него, че когато той е бил млад инженер, онзи е бил в забавачницата, че когато е бил ученик, Сомов изобщо не е съществувал, но че сега, в този момент, той беше най-малко връстник, а може би и по-стар. Казваше си, че той никога, при никакъв случай не е изглеждал така, не е могъл да внуши подобно чувство и трябваше да се помирява с утешението, че всеки живее като себе си. А може би всекиму се иска да живее като друг.

Беше отишъл у Сомови съвсем съзнателно, с надеждата, че отблизо нещата ще изглеждат другояче, че Сомов е само повод за неговото собствено неудовлетворение, натрупано и преляло далеч преди всякакви сомовци, че тук не става въпрос за елементарно сравнение с нещо и някога, нито за завист, а за ново търсене на идеи и форми.

Доста се беше лутал из този квартал на София, където, вечерта жените седяха на малки столчета по тротоарите, където къщичките едва-едва се виждаха в обраслите дворове, радиоапарати свиреха народни песни и съседите разговаряха през оградите. Пердетата на прозорците

не бяха спуснати, виждаха се кюнци, печки, кревати, стари долапи, хора, които вечеряха, ученици, които четяха, не се чуваше шум на трамваи и автомобилни мотори, една столична провинция, която предразполагаше със своята непосредственост. Той си помисли, че жена му никога не би живяла в такъв квартал, и си пожела нещо да се случи, че наистина да попаднат на подобно място. Може би тогава цялата блудкава сложност на живота щеше сама да отпадне, за да се появят простите и здрави отношения, за да дойде онзи отдавна обещаван „утрешен ден“.

Пак се подигра на себе си:

„Непрекъснато си пожелавам да станат някакви неща, да настъпят някакви промени, но ако може друг да свърши моята работа, а аз така, наготово!“

Влезе в голямата, единствена стая на семейство Сомови с такова вълнение, че за първи път пропусна оценката на своето неудобно положение като неканен гост. И не беше нужно, очевидно в тази къща се влизаше така, както децата прескачат съседските тараби, за да играят с другите деца. И Сомов не беше изненадан. Това малко подразни Илиев.

– Сядай, шефе – каза онзи, поднесе му чаша коняк и моментално се зае да му разказва някаква много завързана машиностроителна история, където конструкторите така оплескали нещата, че само да се чудиш...

Илиев се удивляваше на безцеремонността на мислите му. Винаги, когато се изказваше по някакъв въпрос, той съобразяваше множество обстоятелства, а тъй като беше невъзможно да се съобрази всичко, постъпваше като държавник, изразяваше се толкова общо и неясно, че при лош случай да може да се избави от евентуална грешка. Сомовската безцеремонност и яснота можеха да предизвикат само снизхождение върху лицето на всеки умен и възпитан ръководител.

Той знаеше нещо около въпросната история и тъй като много му се искаше да застане срещу Сомов, каза, че мнението му е необосновано.

Домакинът се извърна към него зачуден:

– Може и да си прав, шефе! – отвърна той, като несъзнателно засукваше ръкавите си. – Трябва да проверя, още веднъж да проверя...

Илиев знаеше, че не е прав. Но докато му каже, че проверката е сложна и дълга работа, онзи взе молива и направо започна:

– Ако приемем...

Той се вгълби така силно, че Илиев се почувствува отчужден, сам, принуден да чака резултат, който не го интересува. Никога не би прахосал толкова усилия за една проверка, за един спор...

„Ето той веднага се зае да изчислява и очевидно това му прави

удоволствие, той се чувства на мястото си, а на мен ми е неприятно, чуждо ми е, дори не се старая да го разбера сигурно съм много изморен...“

Зад голямата маса Илиев видя детско бюро, отрупано с листа. Позна почерка на Сомов и протегна ръце. Онзи вдигна глава.

– Тренировките! – каза той засмян. – Искаш ли да ги видиш?

Илиев искаше да каже, че най-добре друг път да ги видят, но Сомов бързаше да му се похвали. Приличаше на хлапак, който едва е дочакал този момент. Илиев не се удиви на огромната му работоспособност, а на това детско и толкова чистосърдечно желание. Нямахме и помен от тежката загриженост, от тревожния интерес на възрастния, който цени труда и себе си.

Машины, машини... Привлече вниманието му странна конструкция на стъklarски автомат, тази наистина сложна машина. Той задържа погледа си, докато Сомов небрежно разгръщаше друг чертеж. В първия момент не можа да проумее принципа на синхронизирането, после видя въпросителния поглед на конструктора, изчерви се и каза:

– Интересно!

Сам се беше възмущавал от това „интересно“, най-общата, нищо неказваща, понякога съвсем безсмислена дума, с която глупакът се опитва да изглежда умен, при това съдържано умен.

Боеше се, че онзи така, без да иска, ще започне да пита за някои съвсем специални неща, а той няма да може да отговори и ще е ясно, че той не знае за какво става дума, че е много далече от професионалното разбиране на този тип машини, и това ще бъде логичният край на неговия провал.

„Дилетант! Дилетант!“ – произнасяше той на ум, а може би и на глас, толкова спонтанно беше неговото чувство. И искаше да кимне с глава, да изтърси още десетина многозначещи и същевременно нищо незначещи изрази, които шумят в атмосферата на всяко добро общество, и да си отиде като от театрална сцена. Но зрителят вече знаеше кой е той, зрителят щеше да се усмихне, зрителят, чието присъствие той усещаше, един безплътен призрак, застанал срещу него, ухилен, жестоко саркастичен...

Сомов не беше зрител. Държеше се твърде почтително като към голям специалист и затова съвсем накратко се захвана да пояснява идеята си. Илиев с облекчение отгатна простотата на принципа, за миг самочувствието му се върна, той се напрегна, призова всичките си способности и дълъг опит и каза няколко наистина верни, съдържателни

забележки.

Очевидно и Сомов смяташе, че той наистина знае много и може много.

– Отхвърлят ги – каза му той смеещком. – Дори не искат да ги разберат! По-лесно им е да не ги разбират...

Илиев отведнъж се разпали. Сомов трябва да знае, че всичко това е много ценно, много сериозно и той, Илиев, ще употреби цялото си влияние, за да помогне на младия инженер, той ще се бори за тия чудесни проекти като за свои.

Той каза с поривиста искреност:

– Ти си голям инженер! Ти си по-способен от всички, които познавам!...

Искаше да каже: „И от мене си много по-способен“ – но не успя да стигне дотам, замълча, защото му се стори, че Сомов очаква това, не че той доброволно признава, а онзи изтръгва властно признанието му...

Но пак се излъга. Сомов се засмя, изтича към децата, които стояха до печката, хвана най-малкия, вдигна го високо към лампата, завъртя го и го целуна. Обаче детето не искаше да му прости одевешния шамар и сега използва случая да си го върне, ритна баща си в брадата. Сомов се развесели и целуна крачетата му. После го пусна и се върна при Илиев.

– Слушай, шефе – каза той с нов, много доверчив тон. – Искам да те попитам какво ще кажеш за една идея...

Илиев гледаше децата.

Майката смъкна от печката огромната тенджерата с фасул чорба, отнесе я на масата и започна да сипва в чиниите на децата. Четирите момчета нетърпеливо чакаха и се закачаха с лъжиците. Вторият син, което учеше в първи клас, продължаваше да се хвали как надхитрил учителката, за да го пусне да излезе по-рано. Последния час имали пеене, а той от всичко на този свят най-много мразел пеенето. И започнал да говори като пресипнал. Класът примирал от смях, но учителката се хванала и му казала да си отиде у дома и да пие чай. Майката му се скара, загдето е излъгал, но така добродушно, та Илиев разбра, че тя прави това заради него, госта, всъщност одобрява лудориите на сина си.

Той виждаше самодоволството на детето като доказателство за неговия характер, който беше прелял от плътта на майката и на бащата, беше произлязъл от тях, органичен, жизнен и неповторим като всеки истински плод.

Илиев си мислеше, че такава картина, такъв разговор в такава вечер са невъзможни в неговия живот, че никога негов син нямаше да разказва

училищната си история.

А най-голямото момче на Сомов беше на девет години, умислено, свенливо, то гледаше Илиев с неудобство, придаваше значение на присъствието му, докато на останалите им беше все едно. Преди това то беше стояло до тях с кротко любопитство, беше се опитало да долови нещо от отношенията между баща му и непознатия човек. Илиев забеляза особената му чувствителност и пристрастно желание да хареса много работите на Сомов. И както при втория син, той си помисли, че и това детско чувство иде, за да докаже своята съвършена органичност, своята принадлежност към бащата и майката, пореден тласък на жизнените сокове, запазили древната, първична сила, достатъчна да създаде хиляди сомовци, милиони сомовци, с които ще се покрие земята...

„Тогава – каза си той – никой няма да знае, че е имало Илиев, че е съществувал Илиев, някакво хиляво, едва поникнало създание, изкоренено при естествения подбор в природата. И за какво съм й аз на природата? Когато очевидно е, че с мене свършват жизнените сокове на моя род! Може би и затова аз съм толкова безпомощен, страдам от свръхстрах да не ми се случи нещо, полудявам при мисълта за всяка опасност и съм готов да умра, преди да е дошла смъртта...“

Третият син на Сомов беше четиригодишен красавец. Той много искаше да изпъкне с нещо особено пред госта и затова упорито се опитваше да вдигне с една ръка стола. Вършеше това уж небрежно, но често проверяваше дали Илиев ги гледа. Майката му каза да не си играе със стола, защото ще счупи нещо. Той свъси сомовските си вежди и продължи, решен да стигне докрай. Илиев виждаше озлоблението му срещу неподвижната съпротива на стола, следеше треперещата от напрежение детска ръчичка и се удиви на неговата неотстъпчивост.

– Бащичко! – Майката взе стола от ръцете му, плесна го по задника и му даде книжките. Изпокъсани детски книжки с картинки. Третият се захлупи над тях, но пак с желанието да се покаже пред Илиев.

Единствен най-малкият си препускате из стаята и реवेशе:

– Брррр!

Не се свенеше от никого. Всички се отнасяха към него с радостното покровителство на по-големите. По някое време третият отиде, хвана го за ръка и се зае да му показва книжките. Малкият се дърпаше. Тогава третият сериозно каза:

„Тюю, какво дете си!“

После отведнъж те се сборичкаха. Вторият, онзи с пресипналото гърло, се опита да направи марка на третия, който неочаквано се

извърна, и вторият сам се препъна. Най-малкият се втурна радостен към тях, най-после ставаше нещо интересно у дома, той засия в очакване, точно същия израз, с който Сомов бе разхвърлял проектите си пред очите на Илиев. Големият приближи, за да ги разтърве, но ония двамата сякаш се бяха наговорили и рипнаха срещу него. Това беше твърде буйна игра, най-малкият тичаше около тримата и ревеше от удоволствие. Преплетоха се детски ръце и крака, чергите на пода се събраха, вдигна се прах, едва не събориха масата.

Трябваше Сомов да се намеси. Но той като че се присъедини към играта. Децата знаеха и всички отведнъж връхлетяха върху него, увиснаха по ръцете му като играчки върз елха. Сомов се развъртя, те се държеха за него, викаха радостни...

Точно това виждаше Илиев, богатото разклонено дърво на сомовци с увиснали плодове, както някога неговите предци са стояли с корени, впити в земята, жизнени и мъдри, разпилели щедро семената из празното пространство, претворили се в тях.

Докторът седеше гърбом към него и въртеше микроскопа. Високоговорителят над главата му гърмеше Щраус, тази приятна, безплодна музика, тази имитация на волност и ритъм, която лееше из пространството стерилни, мъртви чувства, този Щраус... Зад гърба на доктора отсреща се виждаше дворът на основното училище. Децата играеха на народна топка и вдигаха врява до небето. Топката прелиташе досам прозореца и той виждаше как всички лица са устремени в нея.

После докторът престана да върти микроскопа, постоя малко така и без да се обръща, каза:

– Съжалявам, струва ми се, че не можеш да имаш деца!

По-късно Илиев се удивляваше на спокойствието, с което бе посрещнал тия думи. Той дори си каза, че е бил „безплоден да откликне на своята безплодност“. Истината беше че предчувствуваше този отговор, всичко му се видя нагласено, готово за такъв резултат. Този Щраус, тези деца, тази прелитаща топка, гърбът на доктора, самият той, чистичък и нежен, това беше филм, вече виден и разбран. Учуди се, че е дошъл тук да проверява, когато всъщност не е имало какво да се проверява, тъй като всичко се е знаело...

Все пак беше проявил смелост да дойде. Можеше да идва всеки ден, за да се проверява, докато на края всичко това се втвърди в съзнанието му, закостенее, образува се камък на истината.

Мисълта му беше спокойна, погледът – ясен, с влажния блясък на

дъждовна нощ.

– Никога ли? – попита той, защото все нещо трябваше да попита. Макар и това да се знаеше. Един залутан въпрос, който е и един залутан отговор, тръгнал-върнал се, изглял. Щраус не достигаше, трябваше да се напълни тишината със силни звуци, рев на сирена би бил подходящ, ще настъпи секване, прекъсване на бавното и самоунищожително съзерцание, когато плътта и мисълта се превръщат в очи, някакъв безумно мощен телескоп, който отдалечава света до пълна недостъпност, до страшна самота.

– Изглежда – каза докторът, като уж продължаваше да се взира. Беше му неудобно да се обърне, може би мислеше, че всичко това означава нещо фатално. – Никакво движение!

Илиев се засмя.

– Парализирали ли са се? – И си помисли: „Значи, те съществуват, но само не се движат, не могат да се движат, а си стоят там и се гледат един друг така, както ние се гледаме или пък може би спят, но съществуват, има ги! А може би са мъртви!“

– Мъртви са! – каза докторът.

– А аз съм жив! – Илиев продължаваше да се усмихва. – Или може би те са живи, а аз съм мъртъв?

– Разбирам те – каза докторът. Бяха приятели.

– Не съм сантиментален! – Илиев разбираше смисъла на думите едва в звука им, това бяха тайни мисли, безконтролно пропъзтели, и едва в звука той ги откриваше. И му стана необяснимо какво е казал, защо го е казал. Навярно е много смешен, като мъж, който ляга при жена, без да е способен да бъде мъж.

Трябваше да си върви, а продължаваше да стои зад гърба на доктора, който прибираще микроскопа.

– Ще си вземеш от яслите! – каза той. – Какво значение има това!

Изглежда, че хиляди пъти беше казвал тия думи, те звучаха с вехта достоверност, познати и ясни неща.

– Пък и за какво са ти! – добави той. – Голяма файда от деца! Който ги няма, съжалява! Който ги има, пак съжалява!

Щраус беше изчезнал, все едно, че никога не бе се появявал. Играта на народна топка беше свършила. Микроскопът беше прибран. Докторът се беше измил.

Тръгна си. А на улицата му се струваше, че нищо не се е случило, тъй като това беше узнаването на нещо отдавна съществуващо...

Всъщност всичко това беше необяснима, инцидентна история,

защото той отдавна вече не си представяше, че би могъл да има деца, не можеше да си представи как изглеждат, както не можеше да приеме жена си като майка на неговите деца. Въображението бягаше от непосилността на тази задача, буквално изклинчваше и той получаваше мъгливо усещане, като че представите идеха от друг свят, обезличени и неясни...

Сомовите деца лапаха фасула с настървение, поглеждаха се едно друго и от желание да се отличат пред госта искаха от майка си да им сипе още.

Жената на Сомов беше възпълна, с отпусната от раждания снага и твърде едър бюст. Тя дойде отвън с претъпкана чанта и пазарска мрежа. Беше ходила по покупки. Като видя Илиев в средата на разхвърляната стая, тя се смути и упрекна мъжа си.

– Трябваше да ми кажеш!

После се втурна да поставя разхвърляните вещи по местата им.

– Това е винаги! – каза тя на Илиев с добродушна гордост. – Истинска казарма! С тия мъже не мога да се справя! Цял ден трябва да ходиш подир тях!

И започна да се кара на децата, че са обърнали къщата наопаки, че вместо да ѝ помагат, правят бели, че заради тях е стояла в претъпкания трамвай и мрежата ѝ е откъснала ръцете и те не я жалят, и никой с нищо не иска да ѝ помогне.

Тя им говореше тихо на другия край на стаята, но Илиев слушаше и скришом я гледаше.

Беше облечена в импримена рокля с къси ръкави, някакъв отвлителен цвят. Голите ѝ ръце бяха също пълни отпуснати, с много нежна кожа и мека плът. Стори му се, че е нежна, неповратна и доста уморена. Той се взираше в сипанчивото ѝ лице, в безцветните ѝ очи, гледаше я как върви между лицата на децата, как нарежда масата, как всичко тук тази вечер протича като естествен и неизменен ред на живота. Децата трябваше да се нахранят, децата трябваше да се измият, децата трябваше да спят, децата трябваше да се събудят...

Той не знаеше каква е тя, нито се запита какъв е характерът ѝ, какво е образованието ѝ, с какви претенции е, защото едно беше безспорно – тя беше жена, истинска жена, топла, влажна почва, която поема семената на човешкия род, спокойна и сигурна в тяхното съхранение, с радостното предусещане на пролетта, с безспирното отдаване на кръв и дух, и да се изпълни със съдържание един свят. Колко малко приличаше тази жена на ония дългокоси създания, които са изменили на собствено си предназначение и с това са престанали да бъдат истински жени, но

тъй като природата не им прощава, те не са нещо друго, а блуждаещо нищо, в което всички напъни за осъществяване си остават движения на сенки.

Съзнанието на тази жена също се стремеше да не се подчини на природата, то дори не искаше да ѝ признае, че е щастлива, все я тласкаше в небитието на женските илюзии, но нейното тяло, нейните големи гърди вече бяха щастливи със своя плод, те му се радваха, те се стремяха към него, живееха с неговия живот и непредубедено превъзхождаха наивните лъжи на съзнанието.

Тя говореше на Илиев, че съжалява, гдето не е на работа, че не може да упражнява професията си, нито като другите жени да излезе свободно...

„Каква работа! Каква професия!“ – искаше да ѝ извика той, но знаеше, че това е несериозен разговор, че тя трябва да каже тия неща, една малка и донякъде необходима игра, а истината ще си останат ония четиримата, които лапаха фасула.

В друг миг той ненадейно си помисли какво би било, ако тя беше негова жена! Въображението му веднага я пренесе у дома, той я видя близо до себе си, със същия топъл израз, със същата физическа привлекателност... и въпреки това не беше същата! Липсваше нещо, което можеше да нарече сомовското. Не изпортваше ли самият той жените, защото и неговата жена при Сомов сигурно би била друга навярно съвсем на място...

Тръгна да си върви. За какво беше ходил у Сомови, за какво беше цялото му движение, състоянието му? Безцелно блуждаене или болест? Той чувствуваше необходимостта все пак да даде някакъв отговор. Помисли си, че го е привлякло надмощието на по-силния, защото имаше такава черта в характера на Илиев, да се заслания при по-силния. Сред безцветните спомени за неговите приятели и близки този Сомов отведнъж изпъкваше като интересна фигура.

„Какво ми е? – отведнъж се запита той на улицата. Нямам си друга работа и си измислям страдания? Всичко това може да съдържа някаква истина, но какво от това. Никой не ме заплашва с нищо! Защо съм се уплашил?“

Върна се бързо, вкара колата през отворената врата в двора. Тогава видя, че старият клоун го чака. Седеше на пейката, пушеше и го чакаше. Илиев поиска да избегне срещата, но нямаше откъде да мине. Ужасен беше този клоун, когато започнеш да плаче за смешни неща и да се смее за страшни истории.

– Само ние сме в къщи! – каза му той. – Жените пак ги няма!

– Ще изстинеш! – каза му Илиев.

– Аз непрекъснато изстивам – усмихна се старият, – от ден на ден, но госпожата не иска да ме дочака. Тя пък иска да се топли и ходи да я топят!

Илиев гледаше в полумрака главата му, огромен череп със сбръчкана кожа на лицето, с израз на постоянно очакване, като че някой всеки миг щеше да го потърси и да си го прибере.

– Дори не си прави труда да ме лъже – продължи той, – излезе и я няма!

– За какво ти е? – попита го Илиев.

– Така – отвърна старият, – всичко се случва! А тя няма жал, няма съвест и сигурно ще ме продаде на студентите за опити! Тя може да ме продаде, за да ме режат на парчетии! Една жена може да ти направи абсолютно всичко, щом ѝ паднеш в ръцете!

– Трябва да се прибиращ – каза му Илиев. – Студено е!

– В Кайро – продължи старият, – бях ти разправял, изкарах на мажежа шест двойки впрегнати жени, голи, като от майка родени, и препущаха като кобили! А аз си седя в средата и публиката реве, а аз само махам с камшика и конферансието каза, че съм велик човек! Да впрегнеш дванадесет жени и да правиш с тях каквото си искаш! Това е повече от дванадесет тигъра!

Илиев беше слушал тази история безброй пъти. Старият намираше, че това е най-щастливото събитие от живота му. Той се оживяваше, страшният му череп се раздвижваше и събраната престаряла кожа образуваше нови гънки. Приличаше на огромен гущер.

– Ако спечеля от тотото – каза той със злобно наслаждение, – ще платя пак да препускат около мене и така ще си умра! Представяш ли си, да се въртят тия тела около теб, да се изпотяват, да припадат, а аз ще си казвам, умирам, но и мъртъв съм мъж.

Илиев се сепна. За секунда му се беше сторило, че старецът отдавна е умрял, а гласът иде от репродуктор, механически ясен и свеж, като че няма нищо общо с грохналото му тяло.

Винаги изпитваше чувство за физическа нечистоплътност у стария, за гниеща материя, която затваря живота в кръг, все по-тесен, приближава се към мъртвия център. Устните му бяха постоянно влажни, полуотворени и сякаш носеха извратеното му желание още веднъж да се наслади, да се докосне до препускащата плът, та макар и да се надигне от ковчега.

– Деца ли? – бе извикал той на Илиев и се смееше през сълзи с вопли, които напомняха кравешко мучене. – Деца ли?

Тая Сара беше най-хубавата от дванадесетте! Идва тя един ден и ми казва, че е бременна! Какво? Бременна – казва! Какво? Бременна! Виж, казвам, ние сме дошли на света, за да живеем за себе си, а не заради другите! Аз не мога да живея с едно копеле на врата, да нагласявам моя живот по неговия! Махай го! И го махна. После пак идва, и пак същото. Казва ми, ти ще съжаляваш един ден, когато останеш сам като кукувица! А ти мислиш, че с копелето няма да бъда сам! Човек е винаги сам, така е, иначе щеше да се ражда сдвоен или като кенгуруто щеше да си има торба! Махай го! И не искам да остава нищо след мене, нито ме е грижа какво ще остане! Щом аз свърша, и светът се свършва! Всичко друго е лигавене или демагогия. И така беше винаги? Но на тази бих й направил едно дете, само за да го носи и да ме проклена! Стига да можех!...

Илиев отмина по стълбите.

Жена му се прибра скоро след него. Както винаги беше уморена, с чувство на неприязън към всичко. Той я гледаше, докато се съблича. Вършеше това с явна досада, после отиде в кухнята, той чу да щракат ключовете на електрическата печка, после стана тихо, знаеше, че тя се е загледала в огледалото над мивката, разглежда лицето си с онзи нищо неказващ, болен поглед, и се питаше дали и тя разбира всичко, както той го разбира.

Пак щяха да седнат да вечерят, както снощи, както онази вечер, както всяка вечер. От двете страни на масата – мълчаливи, безплътни хора. Тя щеше да чете книгата си, изпълнена с невъзмутимост, а той щеше да премисля за какво би могъл да заговори. Не можеше да понесе тази призрачна тишина, тази отмаляваща беззвучност и кипваше. Мразеше я! Струваше му се, че тази изневерила на природното си предназначение жена, защото и самата тя беше неспособна да ражда, е изгубила всякаква човечност и всякаква женственост, лишила е от живот атмосферата на този дом и е виновна за неговите страдания. Времето на масата течеше безкрайно бавно, някакво застиване на органичните процеси, някакво стерилизиране на мисълта и онова чувство за необятна изоставеност, за проклятие, за първата нощ на човек в пресен гроб, когато влагата на почвата още не е преминала дървото на ковчега и пръстта не е започнала да се сляга, тази първа нощ между заровените скелети, лъскави портрети, паметници и надгробни плочи... Той ставаше и пущаше радиото, откъдето някакъв скопец плещеше празни фрази, или пък

свиреха Щраус, като че безплодният двойник на човешкия дух пълзеше из ефира на света, готов да удуши всяка страст...

Гладен ли си? – попита тя и подаде глава от кухнята.

Илиев настърхна. Това беше последният глас! Това беше първият глас! Доказателство за неизменност. Беше отгатнал съдбата си и сега продължаваха да текат известните занапред събития, строго предопределени, днес като вчера, утре като днес, с гаранция, че няма да се случи нищо извън рамките на познатото и той трябва да се изсмее на тайните си желания за фантастична промяна...

„Аз съм нещастен глупак, който се напъва да вярва в чудеса, който смята, че са възможни чудеса в проявленията на характера! Това, което искам, е второ раждане!“

– Не върви ли? – попита го тя, както обикновено питаше, докато нареждаше приборите на масата. Гласът ѝ, мисълта ѝ бяха част от поставянето на вилиците.

Почувствува, че тя знае какво става с него и му се надсмива. Че отдавна, отдавна го е презряла, а може би и тя познава вече някой свой Сомов, може би и тя е сравнила по този убийствено категоричен начин и се е отвърнала от него. И колко ли жалък изглежда той с героичните си усилия да се представи за по-друг, а си остава все същият.

– Интересува ли те изобщо какво върша? – каза озлобен той.

– Пак ли започваш с твоя тон! – Тя го погледна твърдо с внезапна ненавист. Вечерта у приятелката беше минала зле. Можеха да отидат на много по-интересно място, ако не бяха маниашките му намерения да работи.

Презрителният блясък на сивозелените ѝ очи го влуди.

– Тон! Какъв тон! – извика той. – Ти си празно и тъпо същество с претенции и маниери!

– Забранявам ти да ми говориш! – остро каза тя.

Той се разтрепера. Тя беше посмяла да застане срещу него в този момент!

– Ти си един паразит – продължи той. – За нищо не годна! Само клюки, приятелки, глупости! И това не е никъв дом, а пустиня. И ако ти си животно, което иска само живее и да младее, аз не искам да съм такова животно, искам истинска къща и истинско семейство...

Той продължи да вика. Дори не знаеше какво говори. Тя излезе и затвори вратата на кухнята. Задъхан, Илиев чу хълцането ѝ. Беше я засягнал на най-болното място. В същия миг му дожаля за нея, но се обърна, тресна вратата и се затвори в кабинета си.

„Ще се разведе, ще напусна всичко, ще отида някъде може и шофьор да стана, но така не, не...“

Той се движеше покрай бюрото си, докато престана да мисли. Остана само движението му, чисто механическо, сякаш съзнанието беше потънало в нощта, луташе се там някъде и не се завръщаше.

„Трябва да направя нещо! – повтори той, преди да реши да си легне. – Не мога да продължавам така!“

И едновременно осъзна, че нищо няма да направи, че утрешният ден ще бъде като днешния, защото вече бяха имали подобни скандали с подобни изрази, с подобни състояния и с тях се свършваше целият му бунт...

Сви се върху дивана, както си беше облечен. Не можеше да заспи. Чувствуваше мозъка си силно напрегнат, в състояние, което предвещаваше неопределима будност. Представи си я, че тя също е легнала и продължава да хълца.

„Вече и за мене е много късно! – беше му казала веднъж. – Нито с тебе, нито без тебе!“

Пак стана и отиде при бюрото си. Онзи Сомов сигурно седеше там, край кухненската маса, и си чертаеше като на шега. И най-малкият се мотаеше около него и му крадеше моливите. А най-големият продължаваше да го гледа с живо любопитство. На Илиев се стори, че ако нечии очи погледнеха и към неговото бюро с такова любопитство, той непременно ще успее...

Взе тетрадката си с последните изчисления. Прелисти я. Гледаше нея, а все виждаше Сомовия математически почерк, интегралите без главички и силно разкрачените квадратни корени. После пак се взря в своята работа. Елементарна, безлична работа. Можеше да каже кой извод откъде е!

Разлисти втора тетрадка. Пак беше нещо съвсем обикновено. Най-обикновена ексцентър-преса, от тия, които чертаят студентите първи курс. Беше дори смешно да се подписва под този проект. Можеше да го даде така.

Взе трети проект и въобще не го погледна. Знаеше си, измъчена, много старателна работа, и на края позната схема.

Ослуша се. Стори му се, че жена му продължава да хълца.

„Защо правя това? – попита се той силно разстроен. – Защо се заблуждавам? Защо се измъчвам? Аз съм жертва на една грешка! Несъответствие между намерения и възможности! Защо трябва да плащам да-тък цял живот? Защо?“

Някакъв учител, биолог, съществувал в далечните му юношески години, любител на многосмислени фрази, твърдеше, че основната дейност на човека се ръководи от инстинкт към заемане на празното пространство. Илиев чувствуваше предизвикателното присъствие на това празно пространство, отведнъж ширнала се безгранична пустота, в която той блуждае невероятно самотен, нежелан. И неспособен. И заплахата, която идеше, също като в онзи сън, непредотвратима, за да дойде внезапно разтваряне на земната утроба, черният процеп, където ще се продъни случайният му живот. Сега му се стори дори, че всичко, всичко е всеобща измама, че и геният, и червеят предизвикват едни и същ присмех на празното пространство и най-добре е да се отпусне, да откачи балоните с амбициите си, да легне върху земята, спокоен и невъзмутим камък...

„Бих могъл!“

Явно е, че вече не можеше, доказано микроскопски. Но за щастие или за съжаление, не всички възможности се доказваха микроскопски. Пък и по-добре си живее в мъглата на недоказуемото. Толкова хора си съществуват само от непроверените и често никакви възможности, толкова хора съществуват под неистинските, лъжливите табелки не само на професии, но и на характери. И ако не настъпи време на безпощадна проверка, така си и доживяват, погребват бездарника като талант, страхливеца като герой... И какво от туй? А може би всичко това е единствената мъдрост...

Малко белергамин, за да заспи. Утре ще знае, че всичко е било необяснима глупост. В други ден ще каже същото. По в други ден – пак. И така, докато отново се завърже онзи хлабав възел от суета, подражателство и искреност, докато отново се появи тласъкът на амбицията...

Жена му отдавна си беше легнала. Щеше да се сърди точно една седмица, така беше винаги. През това време нямаше да има ядене, леглата щяха да бъдат неоправени и у дома нямаше да се продума нито дума. После...

Той повдигна завивките и кротко се мушна в леглото. Пак си помисли за Сомов. Какво щеше да направи в същото положение. Невъзможно му беше да си представи Сомов, изпаднал в подобно състояние. Сигурно щеше да се прехвърли в леглото на жена си...

Илиев посегна към рамото ѝ, но в същия миг отдръпна ръката си.

„Пак подражавам! – каза си той. – Правя го, защото би; го направил Сомов, а не защото аз искам.“

От леглото стаята приличаше на скоба, която някой гигант бе забол в земята, за да притисне и унищожи човешките животинки под нея. Той

чувствуваше ограничителната сила на всеки предмет, застанал пред погледа му, скрил се в полумрака, чувствуваше как отнема на тялото му движението на безкрайността, препречва се, все едно мастилница или планина, чувствуваше ги като тежест, за която бяха вързани краката му, като предизвикателство към неговата слабост, тази мъчителна и сладка слабост...

КРАЙ

© 1966 Георги Марков

Разпознаване и редакция: sam, 2008

Публикация

Георги Марков. Портретът на моя двойник

Редактор и предговор Зоя Андонова

Художник Ирма Димитрова

Предпечатна подготовка „Македония-прес“

Формат 84/108/32. Тираж 2000

„Makegomt-прес“, София

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/8100>]